

ХІІ Міжнародні і ХХІХ Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя»

I believe the foundation of all personal growth and of resilience is rooted in strong personal values, and that stories play a vital role in imparting values. Sukhomlynskyi's stories are not only of value as ready-made works that can be read and shared with children. Sukhomlynskyi's example of the teacher as a creative storyteller should also inspire us to invent stories of our own, relevant to our social and historical contexts.

References

1. Benard, Bonnie. (2022) The Foundations of the Resiliency Framework. *Resiliency in Action* (Website), accessed on 22/09/2022 at: <https://www.resiliency.com/free-articles-resources/the-foundations-of-the-resiliency-framework/>
2. Benard, B. (1991). *Fostering Resiliency in Kids: Protective Factors in the Family, School, and Community*. Portland, OR: Western Center for Drug-Free Schools and Communities.
3. Nguyen, K., Stanley, N., Stanley, L., and Wang, Y. (2015) Resilience in language learners and the relationship to storytelling, *Cogent Education*, 2:1, 991160, DOI: 10.1080/2331186X.2014.991160
Accessed on 12/09/2022 at : <https://doi.org/10.1080/2331186X.2014.991160>
4. Сухомлинский, В.А. (1989) *Как воспитать настоящего человека*. Москва : Педагогика.
5. Сухомлинский, В.А. (1990) *Хрестоматія по етике*. Москва : Педагогика.
6. Sukhomlynsky, V. (2013) *A World of Beauty: Tales from Pavlysh*. Brisbane: EJR Language Service Pty. Ltd.
7. Сухомлинський, В.О. (2016) *Я розповім вам казку... Філософія для дітей*. Харків: Школа.
8. Werner, E. and Smith, R. (1982, 1989). *Vulnerable but Invincible: A Longitudinal Study of Resilient Children and Youth*. New York: Adams, Bannister, and Cox.

МІХНО О. П.

доктор педагогічних наук, директор,
Педагогічний музей України,
старший науковий співробітник,
відділ педагогічного джерелознавства та біографістики,
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ

**ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ
З МЕНТАЛЬНИМИ РОЗЛАДАМИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ПСИХОЛОГІЧНОГО СЕМІНАРУ ПАВЛИСЬКОЇ ШКОЛИ)**

Формування психічного здоров'я починається у дитинстві, тому особливе занепокоєння сьогодні викликає психологічний стан дітей. За оцінкою міжнародної організації із захисту прав та інтересів дітей Unicef, у 2021 році у

13% підлітків віком **10-19** років було діагностовано ментальні розлади [3]. На жаль, з кожним роком таких дітей стає все більше. Ментальні розлади (розлади психічної діяльності) у дітей мають різне походження: генетичні порушення, неврологічні та соціально-педагогічні причини. А сьогодні, під час російсько-української війни, з кожним днем кількість дітей, які відчуватимуть наслідки війни для свого психічного здоров'я, зростає. Отже, навчання і виховання дітей з ментальними розладами є однією з найактуальніших сучасних проблем.

В історії української освіти одним із перших, хто звернув увагу на необхідність особливого підходу до навчання дітей з ментальними розладами, був Василь Сухомлинський. У 1965 році з його ініціативи вперше в системі української середньої освіти в Павлівській середній школі почав діяти психологічний семінар для вчителів. Розпочинався семінар, як правило, із теоретичної доповіді директора з подальшим обговоренням її вчителями в аспекті застосування теоретичних положень у практиці навчально-виховного процесу Павлівської школи. Впродовж 1965–1970 рр. сам В. Сухомлинський провів 40 семінарів, на яких заслухали й обговорили 31 доповідь Василя Олександровича [2, с. 327–328]. Усі доповіді, які виголосив на семінарі В. Сухомлинський, стосуються психічного розвитку дитини та спрямовані на всебічне вивчення педагогом особистості учня, покращення навчально-виховної роботи у школі.

На семінарі, що відбувся 28 січня 1970 р., В. Сухомлинський виступив із доповіддю «Про навчання та виховання слабоумних, малоздібних, повільно думуючих дітей» [1, арк. 31 зв. – 34 зв.]. У протоколі цього семінару стисло викладено зміст доповіді та подано 9 рекомендацій щодо роботи з дітьми, які мають ментальні розлади. Так, В. Сухомлинський зазначив, що деякі учні мають знижену здатність до навчання – мислення, оволодіння знаннями та їх застосування на практиці. Правильне навчання і виховання цих дітей – одна з найголовніших передумов попередження багатьох соціальних бід і пороків. Діти з деякими відхиленнями в психічному розвитку в умовах неправильно поставленого виховання стають нещасними людьми: переживаючи стан скривджених, вони озлоблюються, відчувають свою неповноцінність. Такі учні вимагають великої уваги, чуйності, терпеливості [Там само, арк. 31 зв.]. За підсумками обговорення доповіді до протоколу семінару внесено 9 настанов для педагогів Павлівської школи щодо роботи з учнями, які мають ментальні розлади:

1. Такі діти мають знижену здатність до навчання, але відхилення від нормального психічного розвитку не є фактором, який би прирікав дитину на відсталість, неповноцінність. В умовах правильного виховання розумові здібності, навіть при значних аномаліях, поступово розвиваються, вирівнюються. Невідворотних відхилень, які б прирікали на довічну обмеженість, немає.

ХІІ Міжнародні і ХХІХ Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя»

2. У роботі з такими учнями вирішальне значення має єдність виховання й навчання. Людина, якій випала доля бути слабоумною, малоздідною, не повинна відчувати своєї неповноцінності, приреченості... Вона мусить вірити в свої сили. Оптимістичне ставлення до навчання – це неодмінна передумова того, щоб розумові сили й здібності людини розвивалися.

3. Учитель має бути терплячим вихователем: якогось різкого, раптового, швидкого поліпшення у навчанні таких учнів не буде. На першому плані має бути розумове виховання. Дбаючи про формування умінь і навичок вчитися (читання, письмо), треба не забувати про те, що учень зі зниженою здатністю до навчання не може успішно оволодівати тими знаннями, якими оволодіває основна маса учнів. Для учні зі зниженою здатністю до успішного навчання треба добирати особливі завдання, ураховуючи й обсяг роботи, і складність і час, необхідний для успішної розумової діяльності. Треба розраховувати на успіх, а найменший успіх треба заохочувати, підтримувати.

4. Учитель має враховувати різноманітність походження відхилень від нормального психічного розвитку. В одних випадках – це астенічний синдром, внаслідок якого настає дуже швидка втома, слабкість. В інших – відхилення спадкового походження (генетичні, механічні, хімічні, інфекційні). Одні відхилення легше піддаються виправленню, другі – трудніше. Не можна забувати й про те, що відхилення від нормального розвитку, поєднуючись з індивідуальними особливостями сприймання, пам'яті, уяви, створюють нові труднощі, які важко не тільки подолати, а й виявити, розпізнати.

5. Відхилення від нормального розумового розвитку виникають на підставі неповноцінного почуттєвого пізнання дійсності. Це значить, що є тісний зв'язок між тим, як і що дитина бачить, як і що вона чує, з одного боку, і тим, як вона мислить. Але це не значить, що неповноцінне мислення зв'язане з неповноцінним зором чи слухом. Такої залежності немає. Тут залежність далеко тонша: відхилення в розумовому розвитку виникають внаслідок особливостей взаємозв'язку між корою півкуль головного мозку й органами відчуття.

6. Один із характерних шляхів розвитку розумових здібностей дітей з обмеженою здатністю до навчання – це наочно-образна основа мислення і єдність розумових операцій та практичної діяльності. Слабкість думки, слабкість мислення якраз і полягає в тому, що дитині з відхиленнями від норми важко переходити від конкретного до загального, важко аналізувати, синтезувати, узагальнювати. Діти з відхиленнями від норми мусять пройти тривалу школу наочно-образного мислення. Для такої дитини дуже важливо не тільки побачити, а й добре зосередитись на тому, що вона бачить. Слабоумна дитина має потребу довго, інколи дуже довго, дивитися, розглядати речі, предмети, окремі сторони предметів і явищ. Думка у такої дитини виникає часто тільки після дуже тривалого розгляду, наприклад, людей, схеми, рисунка. Треба

ХІІ Міжнародні і ХХІХ Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя»

давати їм на уроках спеціально підготовлені завдання з рисунками, наочним зображенням того, що треба осмислити. Можна, наприклад, давати схематичне зображення задач.

7. Особливість мислення слабоумних, малоздібних дітей – дуже повільна рухливість думки. Якщо слабоумна людина на чомусь зосередилась, то переключити думку на інший об'єкт їй не так легко. В окремих випадках на це потрібна перерва, повний відпочинок, особливо для тих, хто страждає астенічним синдромом. Взагалі, коли мова йде про астенічний синдром (а він має місце в порівняно значного числа учнів), ми мусимо говорити слово «страждає». Нам треба передусім бачити людське страждання, а до того ж це ще й дитяче страждання. Цілком зрозуміло, що вчитель не має можливості знайти якісь особливі методи чи прийоми, які б повністю ураховували повільну рухливість мислення слабоумних людей. Можна радити те, щоб протягом уроку в розумовій діяльності цих дітей не було різких змін.

8. Виключну важливість у вирівнюванні розумового розвитку слабоумних дітей має багатство емоційного життя, зокрема інтелектуальних почуттів. Слабоумна дитина позбавлена щастя переживати в повній мірі почуття подиву, здивування перед істиною, що відкривається внаслідок напруженої розумової діяльності. Саме тому, що слабоумним дітям це почуття труднодоступне, якраз і треба це почуття розвивати. Слабоумна дитина має пережити радість пізнання істини власними силами.

9. В духовному розвитку слабоумної дитини виключну важливість відіграє читання. Цим дітям треба добре вміти читати. Предметом їх думки мусить бути багатогранний світ речей, явищ. Хай найбільше читають вони те, що містить в собі розкриття таємниць природи. Для цих дітей з особливою увагою слід підбирати літературу. На першому місці повинна стояти науково-популярна книжка з цікавими малюнками. Читання мусить захоплювати цих дітей – ось що надзвичайно важливо. Якщо слабоумна малоздібна дитина нічого, крім підручника, не читає, сподіватися на вирівнювання розумового розвитку не можна [Там само, арк. 32 – 34 зв.].

Таким чином, зміст доповіді В. Сухомлинського «Про навчання та виховання слабоумних, малоздібних, повільно думаючих дітей» дає підстави для висновку, що новаторство психологічного семінару полягало не лише в новій для середньої школи формі вивчення учня, а й у питаннях, які ставив директор і які ставали предметом обговорення з подальшим утіленням у практичну діяльність педагогів Павлиської школи. Вміщені у протоколі психологічного семінару настанови щодо навчання і виховання учнів з ментальними розладами є актуальними й сьогодні і можуть використовуватися у процесі навчання та виховання таких дітей.

Список використаних джерел

1. Книга протоколів засідань психологічного семінару Павліської СШ. 08.09.1969–22.09.1971. Педагогічно-меморіальний музей В. О. Сухомлинського, ППММС 1657, 95 арк.
2. Міхно О. Феномен педагогічної характеристики учня: від Ушинського до Сухомлинського : монографія. Вінниця : Видавець ФОП Кушнір Ю.В., 2020. 520 с. URL: <https://cutt.ly/BJWuNDO> (дата перегляду 25.08.2022).
3. The State of the World's Children 2021. URL: <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2021> (дата перегляду 25.08.2022).

СУХОМЛИНСЬКА Л. В.

*науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики,
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ*

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ – ДИРЕКТОР ШКОЛИ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Сьогодні в умовах російської збройної агресії проти України, коли йдуть широкомасштабні бойові дії, окуповані суверенні території, зруйновано цивільну інфраструктуру, діти стають найбільш вразливою стратою, що потерпає від наслідків війни. Тисячі цивільних громадян загинули, серед них сотні дітей, десятки тисяч втратили свої домівки, мільйони людей стали біженцями та переселенцями, примусово вивезені до країни-агресора, здебільшого це жінки і діти. Мільйони людей втратили роботу, зокрема в галузі освіти. Наразі важко визначити масштаб втрат, яких вона зазнала в ході цієї війни.

Відтак ціла низка викликів постала перед органами державної влади, педагогами, учнями та батьками, а саме: велика кількість зруйнованих і понівечених будівель закладів освіти, непристосованість або відсутність у багатьох приміщеннях укриттів та сховищ від бомбардувань. Це також змінені плани освітніх реформ, призупинене створення та друк підручників, реорганізація освітнього процесу з урахуванням того факту, що мільйони українських школярів та студентів виїхали з України.

Питання якості та контролю держави над освітою не видається пустим чи другорядним з огляду на стан справ у цій царині на тимчасово окупованих територіях України. Одними з перших кроків російських загарбників у захоплених населених пунктах було вилучення україномовних підручників, впровадження викладання за російськими програмами, схиляння українських